

MARTA PASIEKA-KUZARA*

BLISKI KONIEC INSTYTUCJI UBEZWŁASNOWIENIA?

I. WPROWADZENIE

Ubezwłasnowolnienie jest instytucją cywilnoprawną, która ma ogromne znaczenie z punktu widzenia prawnego, społecznego i rodzinnego, ponieważ stanowi silną ingerencję w sferę praw osobistych jednostki¹. Celem ubezwłasnowolnienia jest ochrona interesów osoby, której dotyczy². Na przestrzeni lat była przedmiotem analiz, choć nielicznych, biorąc pod uwagę doniosłość problemu z punktu widzenia dóbr osobistych, praw i podstawowych wolności człowieka oraz kontrowersji, które budzi³. Wraz ze wzrostem popularności idei równouprawnienia i niedyskryminacji zaczęto zastanawiać się jednak nad sensem jej istnienia⁴.

Instytucja ubezwłasnowolnienia została wprowadzona przepisami ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny⁵. Od tego czasu przepisy te nie podlegały modyfikacji. Jedynie dwukrotnie znowelizowano przepisy ustawy z dnia 17 listo-

* Autorka jest aplikantką sędziowską w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury oraz doktorantką na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

¹ K. Lubiński: *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979, s. 5; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym. Aspekty materialnoprawne i formalnoprawne*, Warszawa 2012, s. 18; M. Tomaszewska: *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnienie w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008, s. 16.

² K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 5; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 18; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 16; postanowienie SN z dnia 29 grudnia 1983 r., I CR 377/83, LEX nr 8582.

³ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie — instytucja wciąż potrzebna?*, *Psychiatria* 2014, t. 11, nr 4, s. 203; L. Paprzycki: *Psychiatryczno-neurologiczno-psychologiczne aspekty postępowania cywilnego w przedmiocie ubezwłasnowolnienia — zagadnienia prawne*, *Palestra* 2009, z. 1–2, s. 9–10.

⁴ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 203; M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, *Prawo w Działaniu — Sprawy Cywilne* 2014, nr 17, s. 24, 26–28; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, pod red. K. Kędziory, Warszawa 2012, s. 65.

⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.); dalej: k.c.

pada 1964 r. — Kodeks postępowania cywilnego⁶ w zakresie ubezwłasnowolnienia — w 2007 r., a następnie w 2009 r., po to by wzmocnić gwarancje procesowe przysługujące uczestnikowi postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie⁷.

II. INSTYTUCJA UBEZWŁASNOWOLNIENIA W POLSCE

Obecnie w polskim prawie cywilnym wyróżnia się dwa rodzaje ubezwłasnowolnienia: całkowite i częściowe. Przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego określa art. 13 § 1 k.c., natomiast ubezwłasnowolnienia częściowego — art. 16 § 1 k.c.

Zgodnie z art. 13 § 1 k.c. osoba, która ukończyła lat 13, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, a w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.

Z kolei zgodnie z art. 16 § 1 k.c. osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw.

Wspólną, a zarazem podstawową przesłankę obu postaci ubezwłasnowolnienia stanowią zaburzenia psychiczne⁸. Istotne jest wystąpienie jednej z trzech kategorii zaburzeń: choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub tzw. inny rodzaj zaburzeń psychicznych, do których ustawodawca zalicza między innymi pijaństwo oraz narkomanię. Wskazane kategorie stanowią równoważne podstawy ubezwłasnowolnienia (element psychiatryczny)⁹.

Przy ubezwłasnowolnieniu całkowitym wymaga się, aby następstwem zaburzeń psychicznych była niemożność kierowania swoim postępowaniem (element psychologiczny), natomiast przy ubezwłasnowolnieniu częściowym musi zachodzić konieczność pomocy do prowadzenia spraw osoby, której stan nie uzasadnia orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego (element jurydyczny)¹⁰.

⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. — Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.); dalej: k.p.c.

⁷ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 203–204; M. Pazdan (w.): *System prawa prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne — część ogólna*, pod red. M. Safjana, Warszawa 2012, Legalis, s. 1080.

⁸ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 18.

⁹ Podział przesłanek ubezwłasnowolnienia na psychiatryczne, psychologiczne i jurydyczne przyjęty za L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 18–19; K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 20, 28; por. M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 17 — autorka dokonuje podziału przesłanek ubezwłasnowolnienia wyłącznie na psychiatryczne i psychologiczne. Nie wprowadza natomiast rozróżnienia na przesłanki psychologiczne i jurydyczne. Zarówno nieważność kierowania swoim postępowaniem, jak i pomoc przy prowadzeniu własnych spraw zalicza do przesłanek psychologicznych.

¹⁰ L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 18–19; K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 20, 28; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 17.

Pomiędzy elementem psychiatrycznym a psychologicznym bądź jurydycznym, w zależności od tego, z jakim ubezwłasnowolnieniem mamy do czynienia, musi występować ścisły związek przyczynowy¹¹.

Ustawodawca nie zdefiniował poszczególnych kategorii zaburzeń psychicznych.

Pojęcie choroby psychicznej jest nieostre¹². W doktrynie¹³ przyjmuje się, że jest to stan przewlekły, który może być wywoływany przez czynniki endogenne, somatogenne oraz psychogenne. Czynniki endogenne związane są z predyspozycjami genetycznymi człowieka, czynniki somatogenne mają związek z procesami chorobowymi jednostki, które doprowadzają do zaburzeń układu nerwowego, zaś czynniki psychogenne dotyczą nieprawidłowego rozwoju psychicznego bądź społecznego człowieka, w szczególności są następstwem sytuacji powodujących stres psychiczny¹⁴. Do chorób psychicznych zalicza się choroby umysłowe, a także zaburzenia osobowości, nerwice oraz zespoły otępienne¹⁵.

Kolejną kategorię zaburzeń psychicznych stanowi niedorozwój umysłowy, który jest stanem trwałym, powstającym w okresie rozwojowym, a jego objawy ograniczają się do zaburzeń myślenia¹⁶.

Należy zwrócić uwagę, że ustawodawca posłużył się nieaktualnymi na tle języka współczesnej psychiatrii pojęciami choroby psychicznej i niedorozwoju umysłowego, nie zaś prawidłowym pojęciem zaburzeń psychicznych *sensu stricto* i upośledzenia umysłowego, dlatego też z tego względu bardzo prawdopodobne jest, że w przyszłości ustawodawca dokona zmian w przepisach prawnych w tym zakresie¹⁷.

Dodatkowo należy wskazać również inne rodzaje zaburzeń psychicznych, stanowiących przesłankę ubezwłasnowolnienia, do których ustawodawca przykładowo zaliczył pijaństwo i narkomanię. Elastyczność regulacji prawnych z art. 13 § 1 k.c.

¹¹ L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 18–19; K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 20, 28; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 17; na konieczność zaistnienia związku przyczynowego pomiędzy przesłankami ubezwłasnowolnienia uwagę zwrócił także Sąd Najwyższy — postanowienie SN z dnia 15 czerwca 1954 r., II C 1164/53, OSNCK 1955, nr 2, poz. 29.

¹² M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 18; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20.

¹³ A. Bilikiewicz: *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 1992, s. 771; K. Piasecki: *Kodeks cywilny. Księga pierwsza — część ogólna*, Kraków 2003, s. 133; M. Tomaszewska: *Metodologiczny status pojęć — przesłankę ubezwłasnowolnienia na przykładzie choroby psychicznej*, *Prawo i Medycyna* 2008, nr 4, s. 106; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 18.

¹⁴ J. Rybakowski: *Etiologia i patogeniza zaburzeń psychicznych* (w:) *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, pod red. A. Bilikiewicza, Warszawa 1992, s. 49; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 18; S. Pużyński: *Leksykon psychiatrii*, Warszawa 1993, s. 70 — autor przez pojęcie choroby psychicznej rozumie zaburzenia psychosomatyczne i psychofizjologiczne, a więc choroby, w których przebiegu i zajiściu odgrywają istotną rolę czynniki psychiczne, tj. stres psychiczny oraz zmiany osobowości.

¹⁵ M. Tomaszewska: *Metodologiczny...*, *op. cit.*, s. 107; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20–21; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 18–19; M. Haslam: *Psychiatria*, Poznań 1997, s. 30.

¹⁶ R. Heber (w:) *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*, pod red. L. Korzeniowskiego, S. Pużyńskiego, Warszawa 1972, s. 132; K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 23; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 21.

¹⁷ O potrzebie zgłoszenia takiego postulatu *de lege ferenda* pisali L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 21; P. Księżak (w:) *Kodeks cywilny, t. I, Komentarz. Część ogólna*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2020, Legalis (komentarz do art. 13 k.c.).

oraz art. 16 § 1 k.c. pozwala na zaliczenie do tej kategorii wszelkich innych zaburzeń, których nie można uznać za chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy¹⁸.

Drugim obok elementu psychiatrycznego członem przesłanki zaburzeń psychicznych jest element psychologiczny występujący przy ubezwłasnowolnieniu całkowitym oraz element jurydyczny przy ubezwłasnowolnieniu częściowym¹⁹.

Element psychologiczny ubezwłasnowolnienia całkowitego sprowadza się do niemożności kierowania swoim postępowaniem przez osobę dotkniętą zaburzeniami psychicznymi, która oznacza brak umiejętności określenia motywów podejmowanego działania oraz przewidywania jego skutków²⁰. W doktrynie²¹ podkreśla się, że niemożność ta dotyczy czynności prawnych i innych działań prawnych, nie zaś czynności faktycznych. Pogląd ten wydaje się słuszny, bowiem polski system prawny nie zna instytucji ubezwłasnowolnienia z powodu ułomności fizycznej, a w takich sytuacjach zastosowanie znajduje kuratela²².

Z kolei przy ubezwłasnowolnieniu częściowym występuje kryterium jurydyczne, które polega na zaistnieniu potrzeby pomocy do prowadzenia spraw osoby dotkniętej zaburzeniami psychicznymi, której stan nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego²³. Pomoc ta w głównej mierze sprowadza się do tego, że niektóre z czynności prawnych podejmowane przez osobę ubezwłasnowolnioną częściowo będą wymagały dla swojej ważności zgody przedstawiciela ustawowego²⁴. Przedstawiciel ten oprócz dokonywania określonych czynności prawnych powinien także dokonywać niezbędnych czynności faktycznych, głównie związanych z dbałością o zdrowie ubezwłasnowolnionego²⁵.

Kolejną przesłanką ubezwłasnowolnienia osoby fizycznej jest jej wiek.

Osoba dotknięta zaburzeniami psychicznymi może zostać ubezwłasnowolniona całkowicie, gdy ukończy 13 lat. Należy zauważyć, że przed osiągnięciem tego wieku nie jest możliwe ubezwłasnowolnienie, gdyż osoba fizyczna nie ma wówczas zdolności do czynności prawnych i z tego względu ubezwłasnowolnienie pozostałoby bez wpływu na jej sytuację prawną²⁶.

¹⁸ K. Piasecki: *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 128; K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 27; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 23.

¹⁹ Szerzej zob. przyp. 9.

²⁰ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 28–29.

²¹ *Ibidem*; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24; M. Pazdan (w:) *Kodeks cywilny*, t. I, *Komentarz — art. 1–449*¹⁰, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2020, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1083.

²² K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 28–29; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1083.

²³ Szerzej zob. przyp. 9.

²⁴ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 28–30; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24–25.

²⁵ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 28–30; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24–25; M. Tomaszewska: *Charakter...*, *op. cit.*, s. 51.

²⁶ L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 25; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 k.c.).

Ubezwłasnowolnić częściowo można natomiast tylko osobę pełnoletnią. W myśl art. 10 § 1 k.c. pełnoletnim jest, kto ukończył lat 18. Ponadto przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletniość i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa (art. 10 § 2 k.c.). Zdolność do wstąpienia w związek małżeński ma jedynie osoba, która ukończyła 18 lat, zaś wcześniejsze zawarcie małżeństwa jest możliwe jedynie wyjątkowo, za zezwoleniem sądu opiekuńczego. Zezwolenie to może być udzielone z ważnych powodów kobiecie, która ukończyła 16 lat, jeżeli z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny (art. 10 § 1 k.r.o.)²⁷. Wówczas poprzez zawarcie związku małżeńskiego kobieta uzyskuje pełnoletniość i nie traci jej w sytuacji, gdyby doszło do unieważnienia małżeństwa. Pełnoletniość uzyskuje również osoba płci męskiej, która zawarła związek małżeński pomimo przeszkody wieku. Artykuł 10 § 2 zd. 2 k.c. nie ogranicza się bowiem wyłącznie do kobiet, gdyż w omawianej regulacji mowa jest o wszystkich małoletnich. Stąd też możliwy jest przypadek, że małoletni (np. szesnastoletni) mężczyzna, posługując się podrobioną metryką, zawiera małżeństwo i tym samym uzyskuje pełną zdolność do czynności prawnych. W świetle art. 10 § 2 zd. 2 k.r.o. pełnoletniość zostaje utrzymana nawet wtedy, gdyby doszło do unieważnienia zawartego w taki sposób małżeństwa²⁸. Wskazana granica wieku ubezwłasnowolnienia częściowego wynika stąd, że od 13. do 18. roku życia zdolność do czynności prawnych jest ograniczona z mocy prawa, a po osiągnięciu pełnoletniości człowiek uzyskuje już pełną zdolność do czynności prawnych²⁹.

Należy podkreślić, że samo spełnienie przesłanek z art. 13 § 1 k.c. oraz art. 16 § 1 k.c. nie jest wystarczające, aby orzec ubezwłasnowolnienie.

W pierwszej kolejności musi zostać złożony wniosek o ubezwłasnowolnienie, bowiem postępowanie to nie jest wszczynane z urzędu i brak takiego wniosku uniemożliwia prowadzenie postępowania w tym zakresie. Zgodnie z art. 545 k.p.c. wniosek o ubezwłasnowolnienie może zgłosić małżonek tej osoby, jej krewni w linii prostej, rodzeństwo oraz przedstawiciel ustawowy. Krewni osoby, której dotyczy taki wniosek, nie mogą go zgłosić, jeżeli osoba ta ma przedstawiciela ustawowego. Wniosek o ubezwłasnowolnienie może złożyć także prokurator (art. 7 k.p.c.), Rzecznik Praw Obywatelskich (art. 14 pkt 4 w zw. z art. 1 ust. 2 i 3 ustawy o RPO³⁰) oraz Rzecznik Praw Dziecka (art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy o RPD³¹). W przypadku ubezwłasnowolnienia częściowego wniosek można zgłosić już na rok przed dojściem do pełnoletniości osoby, której dotyczy ubezwłasnowolnienie.

²⁷ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.); dalej: k.r.o.

²⁸ Por. J. Łukasiewicz: *Instytucje prawa rodzinnego*, Warszawa 2014, s. 65.

²⁹ K. Flaga-Gieruszyńska: *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2010, s. 162; L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 25.

³⁰ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 627 ze zm.); dalej: ustawa o RPO.

³¹ Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 141 ze zm.); dalej: ustawa o RPD.

W doktrynie prawa procesowego³² od lat wątpliwości budzi zagadnienie zakresu związania sądu treścią wniosku — podstawą faktyczną oraz wnioskowanym rodzajem ubezwłasnowolnienia. Pomimo wypowiedzianych w piśmiennictwie poglądów o szerokiej autonomii sądu we wskazanym zakresie dominuje pogląd, że sąd jest związany wskazaną podstawą faktyczną, jak i rodzajem wnioskowanego ubezwłasnowolnienia. Jedynie wyjątkowo dopuszcza się orzeczenie ubezwłasnowolnienia częściowego w sytuacji, gdy wniosek dotyczył ubezwłasnowolnienia całkowitego.

Należy jednak mieć na uwadze, że samo złożenie wniosku nie daje gwarancji co do tego, że sąd wyda rozstrzygnięcie o ubezwłasnowolnieniu³³. Sąd każdorazowo, biorąc pod uwagę okoliczności sprawy, ocenia celowość oraz konieczność ubezwłasnowolnienia³⁴. Sprawy o ubezwłasnowolnienie należą do właściwości sądów okręgowych, które rozpoznają je w składzie trzech sędziów zawodowych, przy czym właściwy miejscowo jest sąd miejsca zamieszkania osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, a w braku miejsca zamieszkania sąd miejsca jej pobytu (art. 544 k.p.c.).

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie wymagana jest opinia biegłych lekarzy psychiatrów, posiadających w tym zakresie wiedzę specjalistyczną³⁵. Jednakże nie należy zapominać, że opinia ta stanowi jedynie jeden z elementów materiału dowodowego i to do składu orzekającego należy ostateczne rozstrzygnięcie³⁶. Według Sądu Najwyższego „badając osobę o ubezwłasnowolnienie której wnioskowano, należy badać nie tylko rodzaj choroby i stopień jej nasilenia, lecz również sytuację życiową tej osoby, a w szczególności wyjaśnić, skąd czerpie środki utrzymania, czy pracuje zarobkowo, jak sobie radzi w zwykłych sprawach życia codziennego, czy ma rodzinę mogącą jej zapewnić faktyczną pomoc i opiekę”³⁷.

Decyzja o ubezwłasnowolnieniu, zarówno całkowitym, jak i częściowym, wywołuje wiele skutków prawnych.

³² M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24.

³³ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 33.

³⁴ *Ibidem*; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.).

³⁵ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 33; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.); L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 71.

³⁶ K. Lubiński: *Postępowanie...*, *op. cit.*, s. 33; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 i 16 k.c.); L. Ludwiczak: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 20; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 71.

³⁷ Postanowienie SN z dnia 30 maja 1968 r., I CR 175/68, LEX nr 6352. Ta linia orzecznicza została utrzymana w kolejnych orzeczeniach, np. postanowienie SN z dnia 29 stycznia 1974 r., II CR 798/73, LEX nr 1635258 — „należy stwierdzić nie tylko stan psychiczny, lecz również sytuację życiową osoby, o której ubezwłasnowolnienie chodzi”; postanowienie SN z dnia 14 lutego 1974 r., I CR 8/74, OSNC 1975, nr 1, poz. 12 — w razie istnienia przesłanek ubezwłasnowolnienia częściowego sąd może nie ubezwłasnowolnić osoby chorej, gdyby ubezwłasnowolnienie w większym stopniu osłabiło pozycję tej osoby, niż przyniosło jej pomoc. W szczególności pozostawienie osobie chorej możliwości prowadzenia przez nią jej spraw i decydowania o nich może być dla tej osoby korzystniejsze od pomocy kuratora”.

Bezpośrednim skutkiem prawnym ubezwłasnowolnienia całkowitego jest pozbawienie tej osoby zdolności do czynności prawnych, tj. zdolności do nabywania praw i zaciągania zobowiązań. Osoby pozbawione zdolności do czynności prawnych nie mogą swym własnym działaniem dokonywać skutecznie czynności prawnych, a jeżeli takich czynności dokonają — są one bezwzględnie nieważne (art. 14 § 1 k.c.). Jedynie umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych, bieżących sprawach życia codziennego stają się ważne z chwilą ich wykonania (konwalidacja), o ile nie prowadzą do rażącego pokrzywdzenia osoby niezdolnej do czynności prawnych (art. 14 § 2 k.c.).

Dalsze skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego są niejako konsekwencją utraty przez taką osobę zdolności do czynności prawnych. Osoba ta nie może między innymi sporządzić testamentu (art. 944 § 1 k.c.), być pełnomocnikiem (art. 100 k.c.), zawrzeć małżeństwa (art. 11 § 1 k.r.o.), nie przysługuje jej władza rodzicielska (art. 94 § 1 k.r.o.) itp. Należy podkreślić, że wyliczenie to ma charakter przykładowy, bowiem orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu całkowitym ma wpływ na rozmaite dziedziny życia osoby, której dotyczy³⁸ — nie sposób je tutaj wymieniść. Wiele podmiotów finansowych wykorzystuje fakt, że nie jest prowadzony rejestr osób ubezwłasnowolnionych³⁹. Umowa zawarta z osobą ubezwłasnowolnioną jest co prawda nieważna, ale w praktyce do chwili wykazania jej nieważności umowa taka wywołuje skutki prawne. Dopiero w przypadku stwierdzenia nieważności czynności prawnej dokonanej z osobą ubezwłasnowolnioną powstaje konieczność zwrotu uzyskanych korzyści⁴⁰. Mając powyższe na uwadze, na pierwszy rzut oka widoczne jest, że powstaje konieczność zapewnienia tej osobie ochrony prawnej, tak aby jej pozycja prawna nie uległa pogorszeniu w wyniku ubezwłasnowolnienia⁴¹. Z tego względu, zgodnie z art. 13 § 2 k.c. dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, z wyjątkiem sytuacji, gdy osoba ta pozostaje jeszcze pod władzą rodzicielską. Rzecznik Praw Obywatelskich dostrzegł praktyczny problem, że pomiędzy orzeczeniem sądu o ubezwłasnowolnieniu a ustanowieniem opiekuna prawnego i objęciem przez niego opieki, dana osoba jest całkowicie pozbawiona wszelkiej ochrony. Z jednej strony nie może już działać w swoim interesie, a z drugiej nie ma osoby, która powinna robić to za nią⁴².

Sytuacja osoby częściowo ubezwłasnowolnionej jest nieporównywalnie korzystniejsza od tej, w jakiej znajduje się całkowicie ubezwłasnowolniony, gdyż osoba ta nie traci zdolności do czynności prawnych, ale jedynie zdolność ta zostaje jej ograniczona.

³⁸ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 204–206; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 68.

³⁹ P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 k.c.).

⁴⁰ Źródło elektroniczne: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/RPO-do-trybunalu-ubezwlasnowolnienie-calkowicie-niekonstytucyjne>.

⁴¹ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 204–206.

⁴² Źródło elektroniczne: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/RPO-do-trybunalu-ubezwlasnowolnienie-calkowicie-niekonstytucyjne>.

Zgodnie z art. 16 § 2 k.c. dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę. W praktyce oznacza to, że ubezwłasnowolniony częściowo może dokonywać czynności prawnych za zgodą kuratora, może też bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, a także rozporządzać przedmiotami majątkowymi oddanymi jej do swobodnego użytku, w tym swoim zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów postanowi inaczej. Osoba ubezwłasnowolniona częściowo może być między innymi spadkobiercą, może przyjmując darowiznę, zawrzeć małżeństwo, nawiązać stosunek pracy⁴³. Nie może natomiast sprawować władzy rodzicielskiej, wykonywać niektórych zawodów, nie posiada czynnego ani biernego prawa wyborczego itp.⁴⁴

Tabela 1. Ubezwłasnowolnienie całkowite i częściowe — podobieństwa i różnice

	UBEZWŁASNOWOLNIENIE CAŁKOWITE (art. 13 § 1 k.c.)	UBEZWŁASNOWOLNIENIE CZĘŚCIOWE (art. 16 § 1 k.c.)
PRZESŁANKA I choroba	zaburzenia psychiczne: – choroba psychiczna – niedorozwój umysłowy – inne rodzaje zaburzeń psychicznych	zaburzenia psychiczne: – choroba psychiczna – niedorozwój umysłowy – inne rodzaje zaburzeń psychicznych
PRZESŁANKA II następstwo choroby	niemożność kierowania swoim postępowaniem	stan osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw
PRZESŁANKA III związek przyczynowy	związek przyczynowy między przesłanką I i II	związek przyczynowy między przesłanką I i II
PRZESŁANKA IV wiek	co najmniej 13 lat	pełnoletniość

⁴³ M. Paszkowska: *Ubezwłasnowolnienie*, Jurysta 2008, nr 6, s. 24; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 68.

⁴⁴ M. Paszkowska: *Ubezwłasnowolnienie*, *op. cit.*, s. 24; M. Pazdan (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1082; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); P. Księżak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 16 k.c.); R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 68.

<p>PRZESŁANKA V</p> <p>wniosek</p>	<p>konieczność złożenia wniosku przez jedną z wymienionych osób:</p> <ul style="list-style-type: none"> – małżonka tej osoby – krewnych w linii prostej – rodzeństwo – przedstawiciela ustawowego – prokuratora – Rzecznika Praw Obywatelskich – Rzecznika Praw Dziecka 	<p>konieczność złożenia wniosku przez jedną z wymienionych osób:</p> <ul style="list-style-type: none"> – małżonka tej osoby – krewnych w linii prostej – rodzeństwo – przedstawiciela ustawowego – prokuratora – Rzecznika Praw Obywatelskich – Rzecznika Praw Dziecka
<p>PRZESŁANKA VI</p> <p>organ orzekający</p>	<p>3 sędziów Sądu Okręgowego (właściwość sądu według miejsca zamieszkania lub pobytu osoby, której dotyczy)</p>	<p>3 sędziów Sądu Okręgowego (właściwość sądu według miejsca zamieszkania lub pobytu osoby, której dotyczy)</p>

III. UBEZWŁASNOWOLNIENIE — PROPONOWANE ZMIANY

W ciągu ostatnich lat coraz częściej podkreśla się, że zachodzi konieczność dokonania zmian w przepisach o ubezwłasnowolnieniu⁴⁵.

Po pierwsze, mają na to wpływ zmieniające się warunki społeczne, demograficzne, kulturowe oraz rozwój nauk medycznych i społecznych⁴⁶.

Po drugie, dostrzega się, że instytucja ubezwłasnowolnienia ma charakter dyskryminujący⁴⁷. Zgodnie z art. 31 Konstytucji RP ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia, moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą przy tym naruszać istoty wolności i praw⁴⁸. Pojawiają się w związku z tym głosy krytyków⁴⁹, że instytucja ubezwłasnowolnienia stanowi ograniczenie wolności i praw człowieka, a co za tym idzie, jest niezgodna z zasadami konstytucyjnymi.

Zastąpienie ubezwłasnowolnienia innymi środkami jest zgodne z zaleceniami wielu dokumentów międzynarodowych, między innymi rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr (99)4 z dnia 23 lutego 1999 r. w sprawie zasad dotyczą-

⁴⁵ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209; M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24, 26–28; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 65; I. Klemewska, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 109.

⁴⁶ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209; M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24, 26–28; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 65; I. Klemewska, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 109.

⁴⁷ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209; M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 24, 26–28; R. Grzejszczak, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 65; I. Klemewska, M. Szeroczyńska (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 109.

⁴⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

⁴⁹ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209.

cych ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych⁵⁰, a także zaleceniami Komitetu Ministrów Rady Europy nr (2006)5 z dnia 5 kwietnia 2006 r. — Plan działań Rady Europy w celu promocji praw i pełnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w społeczeństwie: podnoszenie jakości życia osób niepełnosprawnych w Europie 2006–2015⁵¹. W Polsce dyskusja na temat kierunków niezbędnych zmian nasiliła się zwłaszcza w związku z ratyfikacją Konwencji ONZ z dnia 13 grudnia 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych⁵².

Problem niewłaściwej ochrony osób ubezwłasnowolnionych został dostrzeżony również przez Trybunał Konstytucyjny. W wyroku z dnia 7 marca 2007 r.⁵³ Trybunał wyraźnie zasugerował potrzebę dokonania kompleksowych zmian w zakresie instytucji ubezwłasnowolnienia w prawie polskim i zaznaczył, że w większości państw odchodzi się obecnie od sztywnego ograniczania praw i wolności osób chorych psychicznie, upośledzonych lub uzależnionych, na rzecz regulacji bardziej elastycznych, dopasowanych do konkretnych sytuacji przez sąd orzekający w danej sprawie. Trybunał przywołał rozwiązania niemieckie, austriackie i francuskie, w których to systemach istnieje możliwość indywidualnego oznaczenia przez sąd rodzajów czynności, które osoba poddana opiece może dokonywać samodzielnie bez zgody przedstawiciela ustawowego⁵⁴.

W Niemczech, już w latach 90. XX w. stwierdzono, że osobom niepełnosprawnym powinno się zapewnić należytą opiekę bądź kuratelę, a nie odbierać zdolność do czynności prawnych. Wobec tego zniesiono w ustawodawstwie niemieckim instytucję ubezwłasnowolnienia (*Entmündigung*) i zastąpioną ją zupełnie nową koncepcją „opieki nad dorosłymi”. Nowe regulacje przewidują, że osoba z zaburzeniami psychicznymi ma ograniczoną swobodę samodzielnego dokonywania czynności prawnych i przy dokonywaniu niektórych z nich musi uzyskać zgodę opiekuna. Obowiązkiem sądu jest dokładne określenie zakresu zadań powierzonych opiekunowi, do których realizacji osoba z zaburzeniami psychicznymi potrzebuje uzyskać jego zgody. W rezultacie, sytuacja prawna podopiecznego staje się podobna do sytuacji prawnej osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych⁵⁵.

Podobne regulacje występują w Austrii. Nadto w obu państwach wprowadzona została instytucja „pełnomocnictwa na przyszłość” (*Vorsorgevollmacht*), umożliwiająca osobie dorosłej dokonanie wyboru opiekuna, który zostanie powołany

⁵⁰ Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy nr (99)4 z dnia 23 lutego 1999 r. w sprawie zasad dotyczących ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych; M. Domański: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 28.

⁵¹ Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy nr (2006)5 z dnia 5 kwietnia 2006 r.

⁵² Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 1169); dalej: konwencja; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, Legalis (komentarz do art. 13 k.c.).

⁵³ Wyrok TK z dnia 7 marca 2007 r., K 28/05, OTK-A 2007, nr 3, poz. 24.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

w razie utraty przez tę osobę zdolności do samodzielnego działania⁵⁶. Powyższe ma na celu w jak najszerszym zakresie uwzględnić wolę podopiecznego⁵⁷.

W ostatnich latach przeprowadzono również wiele zmian w ustawodawstwie francuskim, gdzie doszło do gruntownej reformy przepisów, które przyznały sądom bardzo zróżnicowane narzędzia do ograniczania zdolności do czynności prawnych⁵⁸.

Uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 13 grudnia 2006 r. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych została podpisana przez Polskę w 2007 r., a następnie ratyfikowana w 2012 r. Mając to na uwadze, wielce prawdopodobne jest, że w najbliższych latach także w Polsce zostanie zlikwidowana instytucja ubezwłasnowolnienia. Od kilku lat dyskusje na ten temat są podejmowane coraz częściej, co świadczy o istocie problemu⁵⁹.

W 2015 r. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego⁶⁰ zaproponowała zmianę polegającą na zastąpieniu instytucji ubezwłasnowolnienia całkowitego i częściowego — „opieką”. Rodzaj tej opieki byłby indywidualnie dostosowany do stopnia niepełnosprawności osoby oraz jej potrzeb związanych z podejmowaniem życiowych decyzji. W rezultacie doszłoby do odstąpienia od modelu, w którym orzeczeniem sądowym pozbawia się osobę zdolności do czynności prawnych w zakresie określonym w sposób abstrakcyjny i luźno powiązany ze stanem psychicznym tej osoby — na rzecz modelu, w którym zasadą jest pełna zdolność do czynności prawnych osoby dorosłej, i jako wyjątki od niej, ograniczenia możliwości korzystania z tej zdolności. Zakres ograniczeń miałby być ustalany w sposób indywidualny, z uwzględnieniem sytuacji konkretnej osoby⁶¹.

Zmiany dotyczyłyby również funkcji opieki i relacji pomiędzy opieką a zdolnością do czynności prawnych. W obecnym stanie prawnym ustanawia się opiekuna lub kuratora po uprzedniej ingerencji w zdolność do czynności prawnych, polegającą na ubezwłasnowolnieniu całkowitym lub częściowym. Po zmianach, sąd — bez orzekania o ubezwłasnowolnieniu ustanawiałby opiekuna i ściśle określał jego kompetencje, rozstrzygając, w jakim zakresie podopieczny może działać samodzielnie, a w jakim potrzebuje wsparcia lub zastępstwa. Opiekun ma głównie pomagać osobie z zaburzeniami psychicznymi, a zakres tego wsparcia powinien zależeć od stanu zdrowia podopiecznego. Opiekun mógłby reprezentować taką osobę, ale tylko wtedy, kiedy byłoby to absolutnie niezbędne. Zasadniczo

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209.

⁵⁸ U. Ernst: *Ubezwłasnowolnienie*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2010, nr 4, s. 29.

⁵⁹ I. Markiewicz, J. Heitzman, A. Pilszyk: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 206–209.

⁶⁰ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną, https://bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/kkpc/projekty-na-stro-niems/1-zalozenia-v--3-0-22-03-2013-do-dprc.doc (materiał archiwalny). Komisja została zlikwidowana przez Ministra Sprawiedliwości 17 grudnia 2015 r.

⁶¹ *Ibidem*; M. Szeroczyńska (w): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

opiekun ma pomagać i asystować, a nie wyręczać w wykonywaniu czynności prawnych⁶².

Przy orzekaniu o ustanowieniu opiekuna sąd powinien mieć na względzie stan zdrowia osoby z zaburzeniami psychicznymi (przesłanka medyczna) oraz potrzebę ograniczenia tej osobie swobody samodzielnego podejmowania decyzji (przesłanka społeczna). Przez określenie „zaburzenia psychiczne” należy rozumieć wszelkiego rodzaju trwałe stany psychiczne, które wyłączają albo ograniczają zrozumienie swobodnie podjętej decyzji i jej konsekwencji. Przeciwno wskazywaniu w prawie cywilnym poszczególnych rodzajów zaburzeń psychicznych przemawia argument, że jest to kwestia, którą powinni rozstrzygać lekarze, a nie prawnicy. Medycyna rozwija się intensywnie, co prowadzi do częstych zmian w zakresie rozpoznania objawów zaburzeń psychicznych i metod ich leczenia, a w konsekwencji zmian ich kwalifikacji⁶³.

Sąd w pierwszej kolejności powinien rozważyć, czy inne, mniej inwazyjne formy pomocy nie zapewniają dostatecznego wsparcia osobie z zaburzeniami psychicznymi. Jeżeli wsparcie w postaci interwencji sądowej okaże się niezbędne, sąd powinien uczynić to tak, aby w maksymalnym stopniu zachować autonomię osoby z zaburzeniami psychicznymi i dostosować kształt opieki oraz zakres udziału opiekuna w dokonywaniu czynności prawnych do rzeczywistych potrzeb podopiecznego. Możliwe rozstrzygnięcie powinno rozciągać się na skali od zapewnienia współudziału opiekuna w podejmowaniu decyzji przez osobę z zaburzeniami psychicznymi, polegającego na doradztwie, aż do zastąpienia osoby podlegającej opiece w dokonywaniu czynności prawnych przez jej opiekuna i pozbawieniu tej osoby możliwości samodzielnego działania w tej sferze. Opieka i ewentualne ograniczenie zdolności do czynności prawnych z zasady byłyby orzekane na czas oznaczony, chyba że niepełnosprawność miałaby charakter nieodwracalny⁶⁴.

Jak wspomniano wyżej, orzekając o ustanowieniu opieki, sąd musiałby określić zakres zadań opiekuna, powierzając mu przy tym jedną z następujących ról:

- 1) opieka asystencka — podopieczny posiadałby pełną zdolność do czynności prawnych, a opiekun udzielałby mu jedynie wsparcia przy podejmowaniu decyzji;

⁶² Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

⁶³ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

⁶⁴ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

- 2) opieka z reprezentacją „równoległą” — podopieczny posiadałby pełną zdolność do czynności prawnych, a opiekun mógłby go jednocześnie reprezentować w oznaczonym zakresie;
- 3) opieka z kompetencją do współdecydowania — do ważności oznaczonych rodzajów czynności prawnych podopieczny potrzebowałby uzyskać zgodę lub potwierdzenie opiekuna;
- 4) opieka połączona z umocowaniem do wyłącznego zastępstwa — podopieczny nie mógłby podejmować czynności prawnych, do tego jedynie upoważniony byłby opiekun⁶⁵.

Sąd nadto powinien brać pod uwagę osobę opiekuna (jego kwalifikacje, charakter więzi łączącej z podopiecznym). W razie konfliktu między osobą korzystającą z ochrony a opiekunem, ten ostatni miałby prawo wystąpienia do sądu o rozstrzygnięcie, w tym o zezwolenie na dokonanie danej czynności⁶⁶.

W obecnym stanie prawnym sprawy o ubezwłasnowolnienie rozpatrywane są przez sąd okręgowy, a o ustanowienie opieki lub kurateli — przez sąd rejonowy. Jeżeli jednak instytucja ubezwłasnowolnienia zostałaby zniesiona, uzasadnione stałoby się powierzenie całego postępowania sądom rejonowym (wydziałom rodzinnym i opiekuńczym), z zachowaniem wszystkich procesowych gwarancji ochrony interesów osoby, której ma dotyczyć orzeczenie. W dalszym ciągu postępowanie powinno być wszczynane na wniosek osób bliskich, jednakże sąd z urzędu będzie mógł ustanowić tylko opiekuna wspierającego, bez przyznania mu kompetencji do składania oświadczeń woli wspólnie z podopiecznym lub zamiast niego⁶⁷.

Niezależnie od możliwości złożenia wniosku o uchylenie opieki, sąd z urzędu byłby obowiązany okresowo weryfikować orzeczenia o ustanowieniu opiekuna, na przykład co pięć lat, i w wyniku takiego postępowania kontrolnego mogłaby nastąpić zmiana lub uchylenie orzeczenia⁶⁸.

W dalszej kolejności należy zwrócić uwagę na zasadność pojawienia się nowej instytucji, jaką miałyby być tzw. pełnomocnictwo opiekuńcze. Osoba dorosła

⁶⁵ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

⁶⁶ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

⁶⁷ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

⁶⁸ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 17–20.

i sprawna psychicznie mogłaby ustanowić pełnomocnika, który byłby upoważniony do dokonywania w imieniu mocodawcy określonych czynności, gdyby ten w przyszłości doznał zaburzeń psychicznych⁶⁹.

Tabela 2. Kierunek proponowanych zmian w przepisach o ubezwłasnowolnieniu

	OBECNY STAN PRAWNY	PROPONOWANY KIERUNEK ZMIAN
I Nazwa instytucji	ubezwłasnowolnienie	„opieka”
II Rodzaje	– ubezwłasnowolnienie całkowite – ubezwłasnowolnienie częściowe	– opieka asystencka – opieka z reprezentacją „równoległą” – opieka z kompetencją do współdecydowania – opieka połączona z umocowaniem do wyłącznego zastępstwa
III Model	abstrakcyjno i luźno powiązany ze stanem psychicznym osoby, której dotyczy	indywidualny i ściśle związany ze stanem psychicznym osoby, której dotyczy
IV Kogo ustanawia się do pomocy	opiekun — ustanawiany dla ubezwłasnowolnionego całkowicie kurator — ustanawiany dla ubezwłasnowolnionego częściowo	opiekun
V Właściwość sądu	I instancja — Sąd Okręgowy (orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu) I instancja — Sąd Rejonowy (orzeczenie o ustanowieniu opiekuna lub kuratora)	I instancja — Sąd Rejonowy

IV. OCENA PROPONOWANYCH ROZWIĄZAŃ

Wraz z dynamicznym rozwojem społecznym, technicznym i kulturowym współczesnego świata zmieniają się oczekiwania i potrzeby ludzi. Człowiek ma coraz większą świadomość swojej podmiotowości oraz przysługujących mu praw. Każdy

⁶⁹ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną; M. Szeroczyńska (w:) *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie...*, op. cit., s. 17–20”.

z nas, niezależnie od płci, koloru skóry, stanu zdrowia czy cech charakteru, chce być wolny i móc samodzielnie podejmować decyzje o swoim życiu osobistym.

Potrzeby te zostały dostrzeżone na tle międzynarodowym oraz uwzględnione w nowych regulacjach prawnych dotyczących ochrony osób z zaburzeniami psychicznymi, między innymi w takich krajach, jak Niemcy, Austria czy Francja.

Regulacje międzynarodowe zdecydowanie podążają we właściwym kierunku, mają bowiem na uwadze ideę równouprawnienia i niedyskryminacji oraz są bardziej elastyczne i dopasowane do konkretnej sytuacji danego człowieka. Ochrona osób z zaburzeniami psychicznymi powinna polegać na wyrównaniu ich szans w życiu społecznym, wspieraniu w podejmowaniu przez nich decyzji, a nie na zabieraniu im wolności, uniemożliwieniu decydowania o swoim życiu i pozbawieniu samodzielności. Ograniczenie człowiekowi podstawowego prawa, jakim jest wolność, pogarsza jakość jego życia⁷⁰.

W świetle powyższego należy uznać, że z biegiem czasu obecnie obowiązujące przepisy polskiego prawa cywilnego dotyczące ubezwłasnowolnienia stają się coraz bardziej niedopasowane do potrzeb współczesności i w przyszłości będą wymagały gruntownych zmian.

Kodeks cywilny, w którym ustanowiono ubezwłasnowolnienie, został uchwalony w 1964 r. W tamtych czasach osoby z niepełnosprawnościami były traktowane jako „gorsza kategoria ludzi”. Przez ostatnie kilkadziesiąt lat zmieniła się świadomość społeczna i sposób postrzegania osób chorych. Obecnie człowiek zaburzony psychicznie ma znacznie większe szanse na pełniejszą integrację w społeczeństwie, jest bardziej świadomy swoich praw, samodzielny, może również korzystać z różnego rodzaju form pomocy i wsparcia. Mimo widocznych zmian społecznych i prawnych, w Polsce przepisy prawne dotyczące ubezwłasnowolnienia są takie same od ponad 50 lat. Brak zmian w tym zakresie może prowadzić do zahamowania i unicestwienia długoletnich starań o pełne uczestnictwo osób zaburzonych psychicznie w życiu publicznym. Nadto pozostawienie przepisów polskiego prawa cywilnego dotyczących ubezwłasnowolnienia w dotychczasowym kształcie może doprowadzić do tego, że będą one pozostawać w sprzeczności z regulacjami konstytucyjnymi oraz międzynarodowymi, które gwarantują wszystkim ludziom wolność i prawa osobiste⁷¹. Archaiczne stały się pojęcia choroby psychicznej i niedorozwoju umysłowego w świetle nauki współczesnej psychiatrii.

Co więcej, obecnie można dostrzec, że instytucja ubezwłasnowolnienia jest nadużywana, a powinna być stosowana jedynie w wyjątkowych przypadkach, kiedy wymaga tego stan zdrowia danej osoby. Wiele wątpliwości budzi również sama motywacja osób składających wnioski o ubezwłasnowolnienie, które mogą chcieć ubezwłasnowolnić osobę bliską tylko po to, aby samemu uzyskać jakieś korzyści

⁷⁰ M. Zima: *Sprawni w prawie. Ubezwłasnowolnienie osoby z niepełnosprawnością intelektualną*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym 2007, z. 19/20, s. 5–10.

⁷¹ *Ibidem*.

z tego tytułu, na przykład przejęcia pieniędzy czy mieszkania takiej osoby lub uzyskania jakiegoś świadczenia dla samego siebie, takiego jak renta socjalna czy rodzinna⁷².

Ubezważnowolnienie ma wpływ na wiele rozmaitych dziedzin życia człowieka. Osoby ubezważnowolnione całkowicie są na przykład pozbawione możliwości zawarcia małżeństwa, choć w rzeczywistości nawiązują relacje, podejmują współżycie, mają dzieci. Nie mogą jednak swojego związku w żaden sposób „zalegalizować”.

W postępowaniach sądowych o ustanowienie opieki prawnej lub kurateli dochodzi do sytuacji problematycznych, kiedy brak jest osób bliskich, które chciałyby się podjąć takiej funkcji. W rezultacie konieczne staje się szukanie jakiegokolwiek osoby, która zechciałaby się podjąć takiej roli. Nierzadko zdarza się, że opiekunem lub kuratorem zostaje pracownik domu pomocy społecznej lub zakładu opiekuńczo-leczniczego, w którym ubezważnowolniony przebywa.

W praktyce dochodzi do sytuacji, kiedy opiekun prawny występuje do sądu o zgodę na dokonanie czynności prawnej (np. na sprzedaż nieruchomości) wbrew woli tej osoby. Bardzo często pomija się życzenia ubezważnowolnionego, przez co traktowanie tych osób staje się przedmiotowe. Ich sytuacja prawna zdaje się gorsza niż nawet dziecka poniżej 13. roku życia, którego rozsądne życzenia zgodnie z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego powinny być brane pod uwagę. Narusza to fundamentalną i konstytucyjną zasadę godności człowieka.

Brak rejestru osób ubezważnowolnionych stanowi ewidentny problem w codziennym życiu. Druga strona czynności prawnej nie wie bowiem, czy zawiera umowę z osobą ubezważnowolnioną. Powyższe bywa wykorzystywane przez na przykład „parabanki”. Zanim dojdzie do stwierdzenia nieważności umowy pożyczki/kredytu, wywołuje ona normalne skutki cywilnoprawne, jak umowa zawarta z osobą w pełni zdrową. Ustawodawca od początku trwania instytucji ubezważnowolnienia nie zdecydował się jednak na wprowadzenie żadnych rozwiązań stwarzających rejestr osób ubezważnowolnionych (choćby na umieszczanie takiej adnotacji w dokumencie tożsamości, np. w dowodzie osobistym).

Kierunek zmian zaproponowany przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego w przepisach o ubezważnowolnieniu należy ocenić pozytywnie, ponieważ odpowiada wymaganiom stawianym przez przepisy prawa międzynarodowego oraz Trybunał Konstytucyjny. Zasadne jest bowiem odejście od instytucji ubezważnowolnienia na rzecz regulacji prawnych bardziej elastycznych i dopasowanych do stanu zdrowia konkretnej osoby. Powyższe pozwoliłoby takiej osobie zachować w możliwie najpełniejszym zakresie swoje prawa, tj. wolność i prawo decydowania o sobie, a rola osoby trzeciej sprowadzałaby się wyłącznie do pomocy podopiecznemu, a nie wyłączeniu go w dokonywaniu czynności prawnych.

⁷² *Ibidem*.

Na marginesie należy zaznaczyć, że poza wyżej wymienioną koncepcją „opieki” zaproponowaną przez Komisję, pojawiały się również inne, w mojej ocenie mniej trafne propozycje zmian w przepisach o ubezwłasnowolnieniu. Kontrowersyjnym rozwiązaniem byłoby pozostawienie w przepisach wyłącznie instytucji ubezwłasnowolnienia całkowitego, a zlikwidowanie instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego⁷³. Zmiana ta rodziłaby poważne niebezpieczeństwo, polegające na tym, że jeżeli sąd nie będzie miał możliwości rozważenia zastosowania częściowego ubezwłasnowolnienia, to dla pełnego bezpieczeństwa osoby, która ma jakiegokolwiek problemy z prowadzeniem swoich spraw, prawdopodobnie zastosowałaby jedyną przewidzianą przez przepisy formę ubezwłasnowolnienia, a tym samym pozbawiłby taką osobę zdolności do czynności prawnych. Mogłoby to doprowadzić do powstania odwrotnych skutków prawnych do tych, które zostały zamierzone.

V. PODSUMOWANIE

W Polsce, od wielu lat, instytucja ubezwłasnowolnienia wzbudza wiele kontrowersji, głównie z tego względu, że jest jedną z najpoważniejszych form ingerencji w sferę elementarnych praw człowieka, tj. prawo do prywatności oraz decydowania o sobie. Obecnie obowiązujące przepisy prawa cywilnego nie zapewniają należytej ochrony interesów osoby chorej, nadto nie są zgodne ze standardami przewidzianymi przez prawo międzynarodowe. W związku z powyższym nie ma wątpliwości co do tego, że zmiany w przepisach w tym zakresie będą w przyszłości konieczne.

Z uwagi na rozwiązanie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w dniu 17 grudnia 2015 r. przez Ministra Sprawiedliwości niemożliwe jest wprowadzenie projektu „opieki” w takim kształcie, w jakim zostało to zaproponowane przez Komisję, nie oznacza to jednak, że obecne władze nie mogą z tej koncepcji czerpać. Mając na uwadze oczekiwania społeczne oraz potrzeby ludzi i ich podstawowe prawa, istnieje duże prawdopodobieństwo na wprowadzenie regulacji konwencyjnych także w Polsce, niemniej to od decyzji politycznych zależy, kiedy dokładnie to nastąpi.

W kwietniu 2017 r. RPO zwrócił się do Ministra Sprawiedliwości Zbigniewa Ziobry w sprawie zniesienia instytucji ubezwłasnowolnienia i zastąpienia jej modelem zindywidualizowanego wspierania decyzji, na wzór wielu państw europejskich. W lutym 2018 r. Rzecznik uzyskał z Ministerstwa odpowiedź, że zmiany co do ubezwłasnowolnienia są konieczne, jednakże prace legislacyjne w tej sprawie nie toczą się ze względu na inne priorytetowe projekty realizowane w Ministerstwie. Gdy Komitet ONZ do spraw Praw Osób z Niepełnosprawnościami 4–5 września

⁷³ U. Ernst: *Ubezwłasnowolnienie...*, *op. cit.*, s. 29–30.

2018 r. w Genewie badał sprawozdanie polskiego rządu z wykonywania Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami, przedstawiciel Ministerstwa Sprawiedliwości poinformował, że resort podjął prace nad zmianą prawa dotyczącego ubezwłasnowolnienia. Szczegółów jednak nie podano. W maju 2019 r. wiceminister powiadomił RPO, że aktualnie w Ministerstwie Sprawiedliwości trwają prace analityczne dotyczące reformy instytucji ubezwłasnowolnienia, mają one charakter wewnętrzny⁷⁴. Przepisy o ubezwłasnowolnieniu dotyczą człowieka i jego fundamentalnych praw — można oczekiwać zatem od ustawodawcy, aby projekt zmian w regulacjach prawnych w tym zakresie również stał się dla niego priorytetowy; chodzi bowiem o godne życie i dobro wielu osób.

Mając na uwadze wiele postulatów zgłaszanych w tym zakresie, z pewnością można się spodziewać, że w niedalekiej przyszłości dojdzie do gruntownych zmian przepisów dotyczących ubezwłasnowolnienia w Polsce. Należy podkreślić, że nowe przepisy będą stanowić jedynie początek zmian. Prawdliwość stosowania regulacji prawnych będzie zależeć od sądów oraz będzie spoczywać w rękach opiekunów, którzy powinni troszczyć się o dobro swojego podopiecznego, a nie kierować się własnym interesem.

BIBLIOGRAFIA

- Bilikiewicz A.: *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 1992.
- Domański M.: *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Prawo w Działaniu — Sprawy Cywilne 2014, nr 17.
- Ernst U.: *Ubezwłasnowolnienie*, Transformacje Prawa Prywatnego 2010, nr 4.
- Flaga-Gieruszyńska K.: *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2010.
- Grzejszczak R. (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, pod red. K. Kędziory, Warszawa 2012.
- Haslam M.: *Psychiatria*, Poznań 1997.
- Heber R. (w.): *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*, pod red. L. Korzeniowskiego, S. Pużyńskiego, Warszawa 1972.
- Klemewska I. (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, pod red. K. Kędziory, Warszawa 2012.
- Księżak P. (w.): *Kodeks cywilny, t. I, Komentarz. Część ogólna*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2020.

⁷⁴ Źródło elektroniczne: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/ms-nadal-analizuje-jak-zmienic-instytucje-ubezwlasnowolnienia>.

- Lubiński K.: *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979.
- Ludwiczak L.: *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym. Aspekty materialnoprawne i formalnoprawne*, Warszawa 2012.
- Lukasiewicz J.: *Instytucje prawa rodzinnego*, Warszawa 2014.
- Markiewicz I., Heitzman J., Pilszyk A.: *Ubezwłasnowolnienie — instytucja wciąż potrzebna?*, *Psychiatria* 2014, t. 11, nr 4.
- Paprzycki L.: *Psychiatryczno-neurologiczno-psychologiczne aspekty postępowania cywilnego w przedmiocie ubezwłasnowolnienia — zagadnienia prawne*, *Palestra* 2009, z. 1–2.
- Pazdan M. (w.): *System prawa prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne — część ogólna*, pod red. M. Safjana, Warszawa 2012.
- Pazdan M. (w.): *Kodeks cywilny*, t. I, *Komentarz — art. 1–449¹⁰*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2020.
- Piasecki K.: *Kodeks cywilny. Księga pierwsza — część ogólna*, Kraków 2003.
- Pużyński S.: *Leksykon psychiatrii*, Warszawa 1993.
- Rybakowski J.: *Etiologia i patogeneza zaburzeń psychicznych (w:) Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, pod red. A. Bilikiewicza, Warszawa 1992.
- Szeroczyńska M. (w.): *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, pod red. K. Kędziory, Warszawa 2012.
- Tomaszewska M.: *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnienie w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008.
- Tomaszewska M.: *Metodologiczny status pojęć — przesłanek ubezwłasnowolnienia na przykładzie choroby psychicznej*, *Prawo i Medycyna* 2008, nr 4.
- Zima M.: *Sprawni w prawie. Ubezwłasnowolnienie osoby z niepełnosprawnością intelektualną*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym 2007, z. 19/20.

Słowa kluczowe: ubezwłasnowolnienie, ubezwłasnowolnienie całkowite, ubezwłasnowolnienie częściowe, zaburzenia psychiczne, choroba psychiczna, opieka, kuratela, kierunek zmian.

MARTA PASIEKA-KUZARA

THE NEAR-END OF THE INSTITUTION OF INCAPACITATION?

S u m m a r y

The article is devoted to one of the basic, from the point of view of human rights, institutions of private law, namely the institution of incapacitation. Over the years, this institution has been the subject of analyzes, although too few, taking into account its significance. The article has been divided into two parts. The first discusses the currently applicable provisions of private law regarding incapacitation. The second part of the article is devoted to the analysis of the concept of proposed changes in the provisions on incapacitation. Both parts have been completed with tables to illustrate the most important issues related to the discussed topics. The author's intention was to explain these provisions and proposed changes in the most accessible way, so as to enable the reader to read the article, regardless of his education. The interviews included in the study aim to answer the question whether the current provisions on legal incapacitation comply with basic human rights, or whether they have become somewhat "obsolete" and require thorough changes. The aim of the article was to draw readers' attention to the problem of the legal situation of mentally ill people and to the need to adjust legal regulations in this respect to the needs of modern times.

Keywords: incapacitation, total incapacitation, partial incapacitation, mental disorder, mental illness, care, guardianship, direction of change.